

รอยอักษรภาษาไทย: ภูมิปัญญาจากการปริวรรตอักษรธรรมล้านนา ในใบลานจิปาละภัณฑ์สถานบ้านคูบัว

จิรศุภา ปล่องทอง^{1*}

¹สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, นครปฐม

*ผู้รับผิดชอบบทความ: email oh_odet@hotmail.com

บทคัดย่อ

คัมภีร์ใบลานอักษรธรรมล้านนาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนจากจิปาละภัณฑ์สถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ให้ดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้นล้วนมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตนสืบสานต่อมาจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ กลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนเองก็มีเอกลักษณ์ของตนซึ่งสืบทอดต่อกันมาเช่นกัน โดยเครื่องมือที่ใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้นก็คือภาษา และการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ก็คือตัวอักษรนั่นเอง ชาวไทยวนได้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยการจารอักษรธรรมล้านนาลงบนใบลาน เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนา และการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ไว้ แม้ในปัจจุบันชาวไทยวนนั้นจะได้รับอิทธิพลของภาษาไทยกลางเข้ามาใช้ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนก็ตาม แต่ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของภาษาไทยวนนั้นยังคงมีเก็บรักษาและปรากฏอยู่ไม่เสื่อมสลายไป

คำสำคัญ: อักษรธรรมล้านนา, ภูมิปัญญา, จิปาละภัณฑ์สถานบ้านคูบัว

Letters Tai Yuan Trace: Wisdom from the intersection of the Lanna script in Lan leaves from Ban Khu Bua Museum

JIRASUPA PLONGTHONG^{1*}

¹ Thai Program, Program Faculty of Humanities and Social Sciences

*corresponding author: email: oh_odet@hotmail.com

Abstract

Bai Lan scriptures, the Lanna script of the Thai ethnic group, are derived from Ban Khu Bua Museum, Ratchaburi. It is an important historical evidence that serves to convey a variety of stories to live in the midst of changes in the present. Thailand is a country of diverse ethnic groups each ethnic group has a unique identity inherited from the wisdom of ancestors. The Thai Yuan ethnic group also has their own identity which is inherited as well. The tools used in the inheritance of different cultures is language and the recording of the various stories is the characters themselves. The Thai Yuan ethnic group have recorded various stories by writing the Lanna script on the palm leaves to convey wisdom, lifestyle, beliefs, religion and lifestyle in various areas. Even at present, the Thai people have been influenced by the central Thai language in both spoken and written language but the historical traces of the Thai language are still preserved and appear to be intact.

Keywords: Lanna script, Knowledge, Ban Khu Bua Museum

1. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาค โดยกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีเอกลักษณ์ของตนเอง ทั้งในด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และภาษาเฉพาะกลุ่ม โดยมีการถ่ายทอดและสืบต่อกันมารุ่นต่อรุ่น สืบเนื่องยาวนานมาจวบจนปัจจุบัน การถ่ายทอดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้นั้นจำเป็นต้องใช้เครื่องมือสำหรับการบอกเล่าเรื่องราวนั้นก็คือภาษา เพราะภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญของการดำรงอยู่ของสังคมอย่างสงบสุข เข้าใจซึ่งกันและกัน และมีกรอบแนวคิดในการใช้ชีวิตไปในทิศทางเดียวกัน

ภาษาไทยวน เป็นภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน ซึ่งแต่เดิมนั้นอาศัยอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย แต่ถูกกวาดต้อนไปพม่าสมัยพระเจ้าบุเรงนองมาตีเมืองเหนือของประเทศไทย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ยกทัพไปตีเมืองเชียงแสนจึงได้รวบรวมกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนกลับคืนมา การกลับคืนมาในประเทศไทยครั้งนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนได้กระจายตัวไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย และปรากฏว่ามีชาวไทยวนกลุ่มหนึ่งเข้ามาตั้งรกรากอยู่ทางภาคกลางของประเทศ

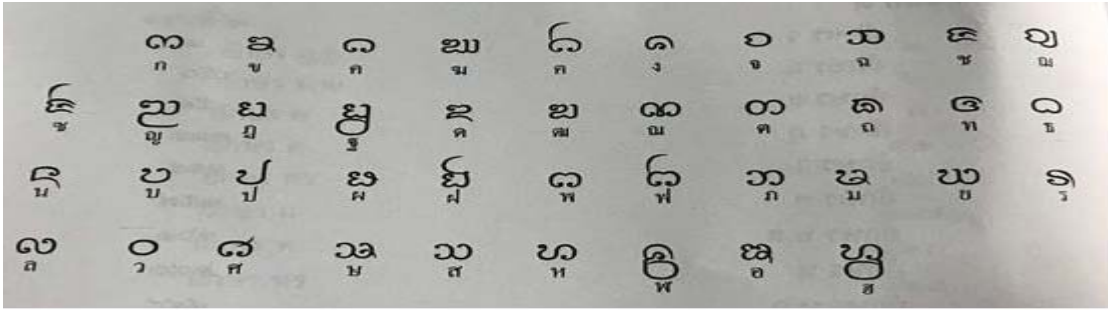
ไทย ได้แก่ จังหวัดราชบุรี และจังหวัดนครปฐม ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนนี้พูดภาษาไทยวน จัดอยู่ในภาษาตระกูลไทสาขาตะวันตกเฉียงใต้ ของภาษาตระกูลไท-กะได และมีการใช้ภาษานี้ในภาษาไทยถิ่นล้านนาหรือภาษาไทยถิ่นเหนือ

นอกจากภาษาพูดแล้วการใช้อักษรของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนนั้น ใช้อักษรธรรมล้านนา หรืออักษรตัวเมือง ซึ่งรูปแบบของอักษรจะมีลักษณะตัวกลมคล้ายอักษรมอญและพม่า โดยกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เช่น หลักธรรมคำสอน ธรรมชาต วรรณกรรมล้านนา ตำรายาสมุนไพร เป็นต้น ด้วยการจารลงใบลาน และสมุดข่อย สีนินาฏ สมบูรณ์อเนก (2555, หน้า 174-175) ได้ให้ข้อมูลไว้ว่าคานโบราณนั้นนิยมบันทึกเรื่องราวและความรู้ต่าง ๆ โดยใช้ใบลาน เนื่องจากใบลานเป็นวัสดุธรรมชาติจากต้นลานซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่หาได้ง่าย ในประเทศไทยการใช้ใบลานเพื่อบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ นั้นคาดว่าได้รับอิทธิพลมาจากประเทศศรีลังกาจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุศรีลังกา สำหรับสังคมถิ่นล้านนานั้นพบว่ามีการใช้ใบลาน ตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี คัมภีร์ใบลานที่เก่าแก่ที่สุด คือ คัมภีร์ใบลานเรื่องติงสนิบาด จารเมื่อ พ.ศ. 2014 ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งอักษรล้านนาจะมีความแตกต่างกันไปตามลายมือและวิธีการเขียนของผู้จารแต่ละคน เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนเข้ามาตั้งรกรากทางภาคกลางของประเทศไทยในเริ่มแรกนั้นยังคงใช้ภาษาไทยวนในการสื่อสารในชีวิตประจำวันและใช้อักษรธรรมล้านนาในการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ในกลุ่มเฉพาะของตนเอง จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาษาไทยมาตรฐานและอักษรไทยกลางได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นส่งผลให้ภาษาไทยวนมีการใช้ในการสื่อสารน้อยลง โดยใช้ในกลุ่มผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเยาวชนรุ่นใหม่จะเริ่มใช้ภาษาไทยกลางหรือภาษาไทยมาตรฐานในการสื่อสารในชีวิตประจำวันมากขึ้น สำหรับอักษรธรรมล้านนานั้นถูกใช้ในชีวิตประจำวันน้อยลง และจำกัดการใช้อักษรธรรมล้านนาเพียงในวัด เป็นคัมภีร์การเทศน์และพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงทางภาษาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงชีวิต หากอยากจะศึกษาการเปลี่ยนแปลงของภาษาการสืบค้นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ใบลานจึงเป็นสื่อกลางในการใช้ศึกษาภูมิปัญญาต่าง ๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่มีการถ่ายทอดเพื่อส่งต่อให้รุ่นหลังได้เรียนรู้ ซึ่ง ดร.อุดม สมพร คนอำนวยการจิลาละภัณฑสถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี ได้เก็บรวบรวมใบลานอักษรธรรมล้านนาไว้เป็นจำนวนมากเพื่อรักษา อนุรักษ์ และสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้เข้ามาใช้ศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ของชาวไทยวนในอดีต ซึ่งวัตถุประสงค์ของบทความวิชาการเรื่องนี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏในใบลานอักษรธรรมล้านนาด้วยวิธีการปริวรรตอักษรธรรมล้านนาให้เป็นอักษรไทยกลาง เพื่อให้ทราบเกี่ยวกับภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่ปรากฏอยู่ในใบลานที่เก็บรักษาไว้ที่จิลาละภัณฑสถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี โดยมุ่งหวังให้การศึกษาในครั้งนี้สามารถช่วยสืบทอดทางด้านภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและบอกเล่าภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ให้ผู้สนใจได้ศึกษาต่อไป

2. ภาษาไทยวนกับอักษรธรรมล้านนา

ภาษาไทยวนเป็นภาษาที่มีความเกี่ยวข้องกับอักษรธรรมล้านนาเพราะแต่เดิมกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนใช้อักษรธรรมล้านนาในการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ เช่น วรรณคดี ตำรายา ภูมิปัญญา เป็นต้น ด้วยวิธีการจารลงใบลานเพื่อบันทึกไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาทำความเข้าใจ โดยสันนิษฐานว่าอักษรธรรมล้านนาของภาษาไทยวนนั้น มีต้นเค้าทางด้านอักษรมาจากอักษรมอญ โดยกตัญญู ชูชื่น (๒๕๓๔, หน้า ๖๙) ได้กล่าวว่าอักษรล้านนามีลักษณะกลมป้อม และมีสันฐานบางตัว เช่น ขง จ ช ๓ น บ ย มีความคล้ายคลึงอักษรมอญจารึก จากรูปแบบอักษรที่มีความคล้ายคลึงอักษรมอญมากจนเกิดการสันนิษฐานว่าอักษรล้านนานั้นน่าจะมาจากต้นตอเดียวกันกับอักษรมอญนั่นเอง

ภาพที่ 1 อักษรธรรมล้านนาของภาษาไทยวน

ที่มา: พจนานุกรมภาษาล้านนา-ไทย ปรีวรรต (อักษร ก ถึง ฮ) (2561, หน้า ก)

เมื่อชาวไทยวนจากเชียงใหม่ได้เข้ามาตั้งรกรากยังประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ด้วยการกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย สิ่งที่เป็นวัฒนธรรมสืบทอดต่อมาด้วย ก็คือภาษาไทยวนและอักษรธรรมล้านนา ดังปรากฏหลักฐานคัมภีร์ไบลาน ณ จิปาถะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว วัดโขลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนได้มาตั้งรกรากยังสถานที่แห่งนี้ และมีร่องรอยทางประวัติศาสตร์บอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ไว้ในรูปแบบของคัมภีร์ไบลาน โดยมากคัมภีร์ไบลานจะถูกเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ เพื่อใช้สำหรับศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา องค์ความรู้ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่ง วัลลภ มณีเชษฐา (2561, หน้า 185) ได้กล่าวถึงการศึกษา คัมภีร์ไบลานอักษรธรรมล้านนาไว้ว่า ในอดีต การเรียนรู้อักษรธรรมล้านนาไม่เพียงให้อ่านออกเขียนได้เท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือที่จะใช้ค้นคว้าหาความรู้ คุณค่าต่าง ๆ ที่มีบันทึกไว้ในไบลาน ในใบปสา และจารึกต่าง ๆ ศิลปะวิทยาการทั้งส่วนที่เป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา วิชาชั้นสูง ศิลปะ วรรณคดี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ช่วยให้ชุมชนแต่ก่อนอยู่ได้ ดังนั้น การศึกษาอักษรธรรมล้านนาในสมัยนั้นจะประกอบด้วยพิธีกรรมและสาระของการศึกษา เช่น พิธีกรรมบวชลูกแก้วหรือการบวชเณร เป็นต้น จากเนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าคัมภีร์ไบลานนั้นได้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดเรื่องราวในด้านต่าง ๆ ของบรรพบุรุษสืบต่อไปยังรุ่นหลังได้เรียนรู้และถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการธำรงรักษาไว้ในเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง แม้ในปัจจุบันจะเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อปรับตัวให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยได้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษาไทยในการติดต่อสื่อสารระหว่างคนในชาติ หรือการใช้ตัวอักษรไทยสำหรับติดต่อกับทางราชการหรือการเรียนที่โรงเรียน แต่ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ก็ยังคงดำรงอยู่เพื่อให้ลูกหลานกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่สนใจได้ศึกษาเรียนรู้เพื่อธำรงรักษาไว้สืบต่อไป

ภาพที่ 2 ดร.อุดม สมพร คนอำนวยการจิปาถะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี

ที่มา: จิปาถะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว วัดโขลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 3 ใบลานในจิปาณะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี
ที่มา: จิปาณะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว วัดโฆลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3. ภูมิปัญญาจากการปริวรรตอักษรธรรมล้านนา

การปริวรรตอักษรธรรมล้านนาจากใบลานนั้นเป็นการถ่ายทอดอักษรธรรมล้านนาต้นฉบับที่ยังไม่ได้มีการถ่ายทอดหรือปริวรรตมาก่อนมาเป็นอักษรภาษาไทยกลาง โดยการคัดเลือกจากใบลานต้นฉบับที่มีความสมบูรณ์ที่สุดมาใช้ในการปริวรรต การปริวรรตนี้เพื่อศึกษาเรื่องราวทางด้านภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน ผลของการปริวรรตเนื้อหานั้นปรากฏภูมิปัญญา ดังนี้

3.1 ความรู้ทางด้านศาสนา

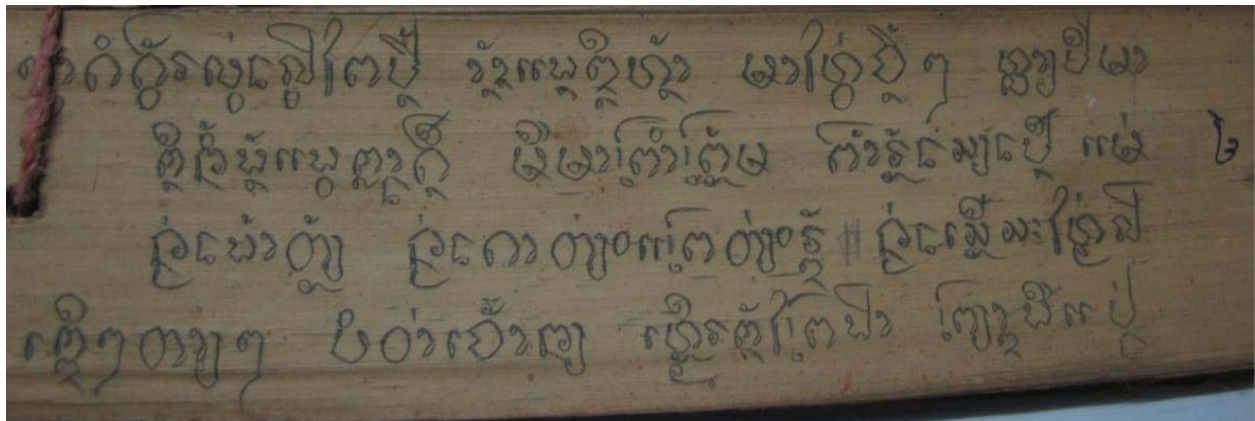
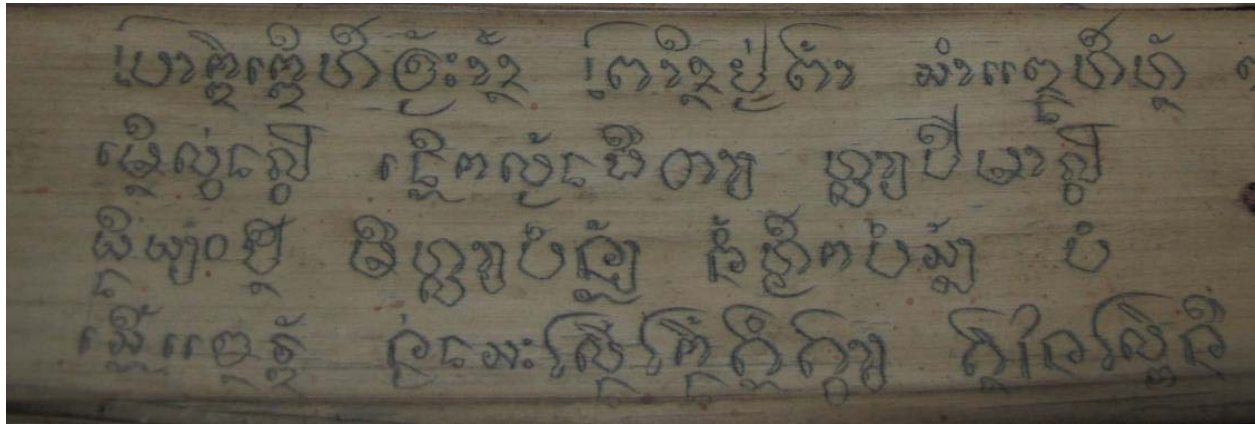
ความรู้ทางด้านศาสนาที่ปรากฏในใบลานนั้นได้มีการบรรยายบอกเล่าเรื่องราวของบุคคลที่เป็นผู้จารเพื่อบันทึกลงในใบลาน เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า การปฏิบัติตนที่เหมาะสมของพุทธศาสนิกชน และความเชื่อความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของชาวไทยวน อีกทั้งยังมีการสอดแทรกภาษาบาลีในการให้ข้อคิดอีกด้วย ดังยกตัวอย่างข้อความที่ปรากฏ ดังนี้

ภาพที่ 3 ใบลานในจิปาณะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี
ที่มา: จิปาณะภัณฑ์สถานบ้านคูบัว วัดโฆลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3.2 ภูมิปัญญาทางด้านความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการดำรงชีวิต

การจารอักษรธรรมล้านนาในใบลานนั้นโดยมากเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏนั้นมาจากการดำรงชีวิตประจำวันและการถือปฏิบัติตามกรอบแนวคิดที่สั่งสมและสืบทอดกันต่อมารุ่นต่อรุ่น โดยมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับความเชื่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ การดำรงอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว และศรัทธาในการทำความดี ดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดีเพื่อที่จะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี และอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขในภายภาคหน้า ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 5 ใบลานในจิปาละภัณฑ์สถานบ้านคูบัว จ.ราชบุรี

ที่มา: จิปาละภัณฑ์สถานบ้านคูบัว วัดโขลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

คำอ่านภาษาไทย

ปรากฏเกิดที่อ้อมกะอั้น พระอินทร์อยู่ฟ้า ก็ควรล่วงแล้วไปป็น อันแผ่นดินหน้ามาไหวจิ้น ๆ หลายปีมา
เมินล่วงแล้ว เถิกลิ่งผีตายหลายปีมาแล้ว กินน้ำผันผั่วกลางคน มีมาพรำพร้อม ฟ้าร่องเสียงป็น
ยิงเยียวป็นมีหลายบ่อน้อย น้ำหิมก็บ่สับบ่แงผ้าตวยนุ่งคาเดียวแพรเดียวรดนุ่งเสื่อสะใหม่แล
เลิงแดงรัต นุ่งผ้าไสร่ง พรงคอควาย คนในโลกนี้ เกิด ๆ ตาย ๆ บ่ว่าเจ้านายเหมือนกันไพร่ฟ้า พระญาติผีแปง

4. บทสรุป

คัมภีร์ไบเบิลอักษรธรรมล้านนานั้นเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนมาสู่คนรุ่นหลังให้ได้ศึกษาเรียนรู้ จากการปริวรรตอักษรธรรมล้านนานั้นเพื่อศึกษาภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของบรรพบุรุษผ่านคัมภีร์ไบเบิลที่รักษาไว้ในจิตวิญญาณของสถานบ้านคูบัว วัดโฆลงสุวรรณคีรี ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี การที่เรียกว่าอักษรธรรมล้านนานั้นเป็นเพราะว่าส่วนใหญ่แล้วเนื้อหาจะมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอน และพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับบทความวิชาการของ วัลลภ มณีเชษฐา (2561, หน้า 186) ได้สรุปไว้ในผลการวิจัยว่าการถ่ายทอดอักษรธรรมล้านนาเป็นกระบวนการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นกระบวนการถ่ายทอดตามอริยาศัย เป็นการรับรู้จากการปฏิบัติโดยไม่รู้ตัว สามารถเรียนรู้ได้ รู้ได้ตามความต้องการและตามความสะดวกของผู้รับการถ่ายทอด

การจารอักษรธรรมล้านนาในใบลานของชาวไทยวนที่พบนั้น ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาต่าง ๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ให้ดำรงอยู่มีสืบลายไปตามกาลเวลา เนื้อความในใบลานสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญา ความเชื่อ และวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่อาศัยในแผ่นดินไทย ชาวไทยวนดำรงชีวิตด้วยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม จนเกิดความชำนาญและถ่ายทอดให้แก่รุ่นหลังได้เรียนรู้ถือปฏิบัติสืบมา และสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนนั่นก็คือความผูกพันใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาด้วยความเลื่อมใสศรัทธาตามแบบพุทธศาสนิกชนที่ดี หากทำดี อยู่ในศีลในธรรมก็จะมีชีวิตที่ดีและร่มเย็นเป็นสุขทั้งในภพปัจจุบันและภพหน้าต่อไป

5. เอกสารอ้างอิง

- กตัญญู ชูชื่น. (2534). **อักษรโบราณ**. กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์การศาสนา
- กรรณิการ์ วิมลเกษม. (2534). **ภาษาไทยถิ่นเหนือ**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- วัลลภ มณีเชษฐา. (2561). กระบวนการถ่ายทอดอักษรธรรมล้านนา. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, 14 (1), 176-188.
- สงวน โชติสุขรัตน์. (2512). **ไทยวน-คนเมือง**. กรุงเทพฯ ฯ: โอเดียนสโตร์.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2539). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ ฯ: อมรินทร์
- สินีนานู สมบูรณ์นอก. (2555). **การอนุรักษ์คัมภีร์ไบเบิล**. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่